

nek beleolvastásával dolgozta fel és iktatta be eposzába a maga felfogásához híven ugyan, de a sallustiusi Catilina-beszéd mintájára.

Igy igazolható az a feltevés, hogy Taurinus nemcsak formai átvételekre volt képes, mint ahogyan ez Császár Zoltán egyébként jól használható eredményeiből kitűnnék, hanem forrásainak és mintáinak funkcionális felhasználására is. Ez pedig egyszersmind annyit is jelent, hogy megdől a ceglédi beszédnek Taurinus írói bátorságára és világnézeti álláspontjára vonatkoztatott értéke.

SÜKÖSD MIHÁLY

WESZPRÉMI ISTVÁN NAPLÓJA

Toldy Ferenc irodalomtörténete egyetlen mondatot juttat életművének: „Weszprémi Istvánnak a magyar orvosok életeiről szóló munkája (1774–1787) messze túlterjedve címe határain történelmi és archeológiai, nagyjából azonban irodalomtörténeti kitéréseivel nagyszerű raktárát képezi szerencsés nyomozásai számos felfedezéseinek.” Sokkal többet azóta sem tudtak és írtak Weszprémiről. A bőkezű utókor nevéhez ragasztotta a „polihisztor” sokat sejtető és ténylegesen keveset mondó címét — gyakorlatilag azonban még a szakértői köztudat is csak mint Földiné Weszprémi Juliska — Csokonai Rozáliája — apját, s egy négykötetes, többet dicsért, mint használt latin nyelvű „tudománytár”, irodalomtörténet, a „Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia” homályos életű szerzőjét ismerte. Ennél tovább legfeljebb orvostörténészek szorgalma jutott, értékes részletkutatásaik azonban többnyire apró adatok egymásmellétevésére korlátozódott, igen gyakran kuriózumok hajszo-lásában forgácsolódott szét. Megállapították, hogy Weszpréminek 40 hold földje, méhese volt Debrecenben, hogy háza két tímármester szomszédságában terült el (quel odeur! — tartja szükségesnek a felkiáltást Magyary-Kossa Gyula), sokszínű alakjának megismertetését azonban ez nagyon kevésé mozdította elő.

A Weszprémi életművét borító homály két okból látszott nehezen áthatolhatónak: egyrészt művein kívül alig maradt életére, a korban elfoglalt helyére, szerepére utaló feljegyzés azon a háromoldalas önéletrajzon kívül, melyet saját maga illesztett említett műve első kötetéhez. Másrészt — s ez a lényegi ok — Westprémi valóban polihisztor: orvos és pedagógus, költő, irodalmár és bibliográfus, határozott filozófiai érzékel és érdeklődéssel, ugyanakkor XX. sz-i kutatói eleve csak egy, meghatározott tudományág felől közeledtek hozzá. Az orvostörténészek (Magyary-Kossa, Elekes György stb.) pozitívista tudománytörténeti szemléletükkel kísérletet sem tesznek Weszprémit bonyolult korába, a XVIII. századba állítani: felszínre hozott adataik összefüggéstelenül lebegnek egy szétfolyó múltba visszavetítve. Az irodalomtörténet oldaláról közeledő pedig (pl. Molnár Ágnes) már eleve gátlással fordul az erősen természettudományos jellegű anyaghoz; mint tudós nem léphet a számára idegen szakterületre, ezért nem megy a részletekbe, elvi síkon marad, s a divattá lett szellem-történet Prokrustes-ágyába kényszeríti alakját.

Weszprémiről az első jelentős tanulmány váratlanul Angliában jelent meg, s mindjárt lényegesen újat adott. Az oxfordi tudományegyetem folyóirata, a „Philosophical Transactions” 1953. 1. számában David Lofthouse „The road to life” (Út az élethez) címmel ismerteti Weszprémi István Oxfordban önéletrajzon kívül, angliai útja alkalmával odakerült naplóját.

1752 márciusában Weszprémi a debreceni kollégium ösztöndíjával külföldi tanulmányútra indul. Másfél évet Zürichben tölt, 1753-ban az utrechti egyetemre iratkozik be, majd 1755-ben Oxfordban és Cambridge-ben hallgat előadásokat. Ez a három év számára a felkészülés ideje — ezt követi nyomon a napló, a Debrecenből egycsapásra a polgárosuló felvilágosult Nyugat gócpontjaiba kerülő Weszprémi ezernyi élményét, világnézeti tudatosodását regisztrálják a feljegyzések.

Napló és nem emlékirat, memoire. Megítélése szempontjából feltétlenül hangsúlyozandó ez a különbség. A napló nem a kiérlelődött egyéniség tisztultságával, véglegessé kristályosodott nézőpontból sorolja elő az évekkel vagy évtizedekkel *előbb* történeteket, mint azt a memoire, az önéletrész teszi — ellenkezőleg, minden sora együttthalad a pillanatnyi valósággal, a napló-író mindenkori életéhez, létéhez szinte kitapinthatóan tapad, élménydarabkák serege teszi változatossá, színessé, a percek hangulatváltása gyakran önellentmondóvá. Weszprémi nem „a maga mentségére”, önigazolásképpen ír, mint azt Misztótfalusi, rejtetten Bethlen Miklós

is teszi, mégkevésbé gondol esetleges olvasókra — naplójában az a mindenkori közlésvágy tör magának utat, melyet Hegel az alkotás, a művészet teremtményének vallott. Hazájától, ismerőseitől távol, állandó új benyomásokkal, valóság- és könyvélményekkel gazdagodva Weszprémi napról napra „írja ki” magából a világról való észleleteit. A teremtés, a produktivitás vágya még aligha tudatos — Weszprémi későbbi, negyven évig tartó alkotómunkájának mégis a napló a kezdete.

Lofthouse tanulmányában igen részletesen elemez. A naplót Francis Murray irodalomtörténész, Sterne-kutató találta meg az egyik oxfordi levéltárban. Jó állapotban levő, sűrűsorú 160 lapos füzetforma; Weszprémi latinul vezette, csak az utolsó rész — angliai tartózkodása alatt — készült angolul, Lofthouse szerint nyelvtani és stílári szabatosággal. (Ez nem meglepő: Weszpréminek már 1751-ben angolul jelenik meg Dublinkben egy máig elemezetlen filozófiai munkája.) A napló megkapó olvasmány — sajátos hangulati ereje a modern angol fordítás nyelvén is átüt a Lofthouse által idézett helyeken. Felépítése rendszertelen, csapongó; gyakran minden egymásutáni napra oldalak jutnak, aztán többetese kihagyások következnek. A cselekmények egymásutánjában regisztrál, de — a műfaj belső törvényei szerint — nem eseménytörténetileg: a külső események mindig csak alapot, kiinduláspontot adnak, a lényeg a naplóiőr személyére tett hatás. Ez határozza meg a napló belső szerkezetét is: szinte végig gondolati-szemlélődő, hosszú monológokból áll, melyekben Weszprémi a legtöbbször önmagát elemzi s a külvilág eseményeit saját fejlődésén keresztül méri le. Feljegyzései kissé a Bethlen Miklós önéletírására emlékeztetnek kételeyekkel, a csontig ható önboncolgatással. Megítélésének sarokköve is sokban egyezik a Bethlenéével: a valóság gazdag eseményanyagával dolgozó napló-műfaj megtűri-e azt az állandó intellektuális feszültséget, mely állandóan elvonatkoztatva minden történést az értelem, a logika szűrőjén bocsát keresztül. Weszprémi látszólag teljes introverziót mutat, hosszú, filozófikus mondataiból azonban világos és tanulságos fejlődés bontakozik ki az ismeretek pusztá elsajátításától az önálló szemlélet kialakításáig — ezt fogja majd az alkotás magabiztos öröme betetőzni. „The road to life” — az élethez vezető út, ahogy Lofthouse találóan írja.

A napló Weszprémi kiküthathatatlannak vélt ifjúkorát egész sor adattal világítja meg. Polgári származása, amelyre Horányi a „Memoria Hungarorum”-ban csak általánosan utal — amennyiben az apát „egregius civis”-nek nevezi — most bizonyossá válik: Weszprémi egyhelyütt „hivatalának peres dolgaiban igen elfoglaltnak” jelenti ki apját, s ezzel jogi, talán ügyvédi foglalkozására utal. Lényeges adat ez, hiszen Weszprémi életművét származása nem utolsó sorban fogja meghatározni. Ugyanígy igen jelentős az, amit debreceni tanulóéveiről, elsősorban legkedvesebb tanáráról, Hatvani Istvánról ír. Weszpréminek fizikát, matematikát és filozófiát ad le a „nobilissimus magister”, ahogy naplójában nevezi, s közeláll Descartes rendszeréhez: Weszprémi rajta keresztül ismerkedik meg a racionalizmussal, világnézete, mely Hollandiában Descartes-on túl majd a materializmusig juttatja el, Debrecenben kapja az első adalékokat.

Legközelebbi feljegyzései már zürichi tartózkodása idejéből valók. Weszprémi nem részletez, nem veszi sorra az itteni orvosegyetemen tanultakat — csodálattal és megilletődéssel ír azonban a számára új anatómiai gyakorlatokról. 1752 szeptemberében vesz részt először boncoláson, s aznapi írása megdőbent mély, a lét végokait kereső kérdésfeltevésével: „Húst és csontot tartottam a kezemben” — írja — „testet láttam közvetlen közletről, melyből elszállt már a lélek. De vajon mikor és hová?”

1753-ban megszakítja svájci tartózkodását. Elhatározását konkrétan kiváltó ok nincs, nem tud határozott magyarázatot adni naplójában sem: úgy érzi azonban, hogy a zürichi éveket jellemző beteljesedés, az elvégzett munka öröme tünőben van — feljegyzéseiben ismét a távolabbi keresés, alaktalan, csak sejtett, magasabb tudás utáni vágy szólal meg. „Batáviába kívánnék menni” — írja, s váratlanul bukkan elő a naplóból Apáczai Csere János neve. Még nem tudatosan idézi a haladó szellemi mozgalmak első magyar tolmácsolóját, egyelőre csak a tudás keresését, a vágyat érzi vele közösnek, magyar tudósvoltának felismerése azonban idáig lesz visszavezethető. 1753-ban Weszprémi az utrechti egyetemre iratkozik be.

Nem térhetünk most ki arra a gazdag, sokoldalú hatásra, amit Weszprémi és nemzedéke számára Utrecht jelentett. A döntő a városnak a szellemi megújulásban, a rohamra induló polgári filozófia első nagy ütközeteiben elfoglalt központi szerepe: a descartes-i rendszer elfogadása és terjesztése már száz év óta. A cartesianizmus befolyását Weszprémire sem elemezhetjük bővebben. Naplójában Descartes neve rövid néhány hónap alatt tizenegyszer fordul elő, elolvassa két művét, a „Filozófia elemei”-t, s az „Értekezés a fényről”-t. Benyomásairól oldalakon keresztül értekezik: próbálja meghatározni, mennyiben jelentett Descartes filozófiája a megelőző „klasszikus iskolával” — ennek főképviseelőjét Arisztotelész-ben látja — szemben újat.

Felődése jelenlegi szakaszán azonban Weszprémi számára a cartesianus rendszer csak átmenetet jelent: szilárdan természettudományos szemléletének az újat az ún. „orvos-filozófiai” iskola, Descartes merev, de következetes továbbfejlesztője, a kortárs Lamettrie

jelenti. A gépek ekkor fellendülő fizikai-mechanikai elemzése az életműködésben is megmutatni vélte a gépet: az ok-okozati viszony következetes, de mechanikus, metafizikus végiggondolásával már Descartes is kimondja, hogy az állat — gép, ezen túljutni azonban a rendszerét megkötő végső isten-képzet nem engedi. Az utód, Lamettrie megteszi a döntő lépést, s 1748-ban tisztán materialista nézeteket fogalmaz meg: az ember — test, gondolkodás és lélek csak a test tevékenysége. A descartes-i logikai menetet betetőző definíciója: az ember — gép, mechanizmusában elfogadhatatlan, ugyanakkor koncepciójának alapvető materializmusát bizonyítja.

Weszprémi 1754 őszén anatómiai előadáson vesz részt. A szeme előtt feltáruló anyag ismét mély gondolatokat kelt benne, s aznapi feljegyzéseiben egy rövid német nyelvű mondatral válaszol saját, évekel ezelőtt feltett nagy kérdéseire, egycsapásra oldva fel ezzel a Zürich óta kísértő kételyeket. Der Mensch ist, was er isst — az ember az, amit megeszik, idézi Lamettrie híres mondatát, mely aforisztikus formájában az orvosfilozófiai iskola materializmusát és mechanizmusát egyaránt tükrözi. (Meg kell jegyezni, hogy a német szójátékok elsősorban Büchnerrel, a XIX. sz. vulgármaterialistájával kapcsolatban szokták említeni, noha Lamettrie szerint is „az ember az, amit megeszik”. Lofthouse mindenesetre németül idézi.) Weszprémi szokás szerint most sem mond részleteket, szűkszavúan csak annyit jegyez fel, hogy eredetiben olvasta Lamettrie-t, a kifejező idézet azonban önmagában is elég: szemléltetően tárja fel a fejlődést, melyet Weszprémi rövid pár év alatt Hatvani professzor kezdeti hatásától a korabeli ideológia legradikálisabb balszárnyáig megtett.

Utrechti tartózkodását hazai események szakították vele félbe. Már 1753-ban a debreceni főiskola Hollandia, Svájc és Anglia támogatását kéri, mert Mária Terézia megiltotta Debrecennek az iskola anyagi szükségleteihez való hozzájárulást. A könyörgő levelek egyikét Weszprémi kapta kézhez, aki nagyszabású angliai gyűjtőkörútra gondol. Nemcsak a rábizottak miatt: London az orvostudomány élenjárója ez időben, s Weszprémi szilárdan készül hivatására.

Megérkezésének időpontját a napló nem említi, az első angliai feljegyzések 1755 februárjából valók. Nem megy mindjárt Londonba, hónapokon keresztül az oxfordi és cambridge-i egyetemeken hallgat előadást. Minden szabadidejét az oxfordi könyvtárban tölti; olvasmányai közt az orvosi könyvek mellett Szent Ágoston, s Locke pedagógiai főműve, a „Treatise of education” is szerepel. Utóbbiról nem jegyez fel semmi érdemlegeset, Locke nyilvánvaló hatása azonban már néhány év múlva, első nagyobb művei egyikén érezhető lesz.

Weszprémi naplójának utolsó, gyér feljegyzései utrechti visszatéréséről, s ottani, közeledő szigorúvizsgáiról szólnak. A végleges, Magyarországra való hazatérésről nem ír, de e gondolatnak már Angliában kellett megszületnie, mert közvetlenül elutazása előtt huszonhat kötet könyvét, köztük egyetemi jegyzeteit, az oxfordi könyvtárnak ajánlja fel. Naplója itt szakad meg: előkerülését tekintve bizonyos, hogy az ajándékkönyvek közé keveredett.

Weszprémi naplója jelentős írás — a műfaj kiemelkedő magyar képviselői, Bethlen Miklós, Misztótfalusi, Mikes, Széchenyi, Justh Zsigmond műveinek egyenrangú társa. E vázlatos áttekintés célja a napló szerény igényű ismertetése volt; csak érinthette azokat a csomópontokat, melyek elemzése Weszprémi végleges megítélése, életművének tisztázása szempontjából elsődlegesnek tűnnek. Egy sor kérdés — Weszprémi filozófiai recepciójának elemzése, az elődök (Apáczai, még inkább Pápai-Páriz) életművéhez való kapcsolódása, s elsősorban a hazatérte utáni negyven éves alkotómunkának tisztázása — még nyitott. Ezeket vizsgálni az elkövetkező kutatás feladata lesz.

SIPKA SÁNDOR

JÓKAI HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KÉPVISELŐSÉGE

Jókai népszerűségének egyik legragyogóbb példája volt az az izgalmas választási küzdelem, amelyben 1869-ben Gorove István kereskedelmi miniszterrel szemben mint a bal-közép párt jelöltje 30 szavazattöbbséggel győzött, és az ország legnagyobb kerületének, a Terézvárosnak képviselője lett. Mikszáth megfigyelése szerint Jókai életének egyik legszebb napja volt ez a diadal. „Azzal a hittel pihenhetett meg az üdvözlő beszédek, válaszok és lakomák, áldomások után — írja nagy kortársáról — hogy az országnak körülbelül a legnépszerűbb embere. Az utcán nem járhatott többé gyalog, mint egykor gróf Teleki László, mert